

pozott. Mint utaltunk rá, a nyelvi játékok jelentései – a wittgensteini hagyomány szerint – nem azonosak e játékok szabályrendszerével. Emellett a nyelvhasználat kódcentrikus, információmegőrző, történetileg-társadalmilag jelentős funkciója csak az egyik lehetséges funkció, amire nyelvjátékainkat használ(hat)juk. Emlékeztetünk pl. arra, hogy bizonyos találos kérdések akkor is fennmaradhatnak a megfelelő nyelvi játékon belül, ha már a közösség egyetlen tagja sem emlékszik jelentésükre. Egyéb funkciók tehát, mint pl. a konfliktusok közösségi levezetése vagy a beavatás, háttérbe kerülhetnek napjainkban, amikor a minél pontosabb üzenetközvetítés válik egyre inkább a – technikai-
lag is – megoldandó kérdéssé. Másutt (Tarnay László: *On Silence and the Sameness of Art*, in: *The proceedings at the Fourth International Conference of Semiotics*, 1989. Barcelona – Perpignan (megjelenés alatt)) amellelt érveltünk, hogy a kódcentrikus jelentésmegőrző nyelvhasználat elszegényítheti vagy evolútíve akár meg is szüntetheti az irodalmat (művészetet), éppen ellentétesen azzal, amikor olyan ekvivalenciarelációkat (pl. rímelő szavak) ruházott fel poetikai funkcióval, amelyekre „a nyelvi rendszernek nincs szüksége a nyelv normális alkalmazása során” (169).

Úgy gondoljuk tehát, hogy a nyelvi játék fogalmának irodalomra való alkalmazása nem csupán sokkal tágabb távlatokat nyit, mint annak kódmodellje, hanem összeegyeztethetetlen vele. Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy nem akarjuk tagadni egy lehetséges – poetikai – kód elemzésének fontosságát. De nem fogadhatjuk el irodalmi és poetikai kód azonosítását éppúgy, ahogy szerzőnkhez hasonlóan nem tartjuk megalapozhatónak ún. irodalmi szövegek, beszédaktusok vagy éppen konvenciók létezését.

Tarnay László

Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)
Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1990. 225 p.

A szövegtan hazai kutatásának és oktatásának alig két évtizedes múltja visszatekintő történetében Petőfi S. János sajátos helyet foglal el. Az általános szövegelméleti kutatások egyik elindítója, művelője s világszerte elismert körének, a bieleföldi csoportnak a megalapítója inkább szűkebb szaktudományos körökben fejt(het)ett ki közvetlen hatást a magyar szövegtani stúdióimokra. A szélesebb magyar szakmai közönség azonban jószerevével csak a közelmúltban nyerhetett rendszeres, átfogó és viszonylag teljes képet a szövegtan általa kidolgozott koncepciójáról. Napjainkra ugyanis személyes és intézményi szakmai kapcsolatai is kiszélesed(het)tek, megerősöd(het)tek; vendégprofesszorként előadássorozatok, továbbképző kurzusok, diszkussziók stb. megtartására kapott és fogadott el meghívásokat.

A *Szöveg, szövegtan, műelemzés* című könyve ezek egyik eredményeként született meg. A kötet E. Benkes Zsuzsa szerkesztésében az Országos Pedagógiai Intézet kiadványaként látott napvilágot 1990-ben. A *Textológiai tanulmányok* alcímű mű új elméleti – módszertani perspektívákat nyithat meg a szövegtan hazai kutatásában és oktatásában.

A kötet az olvasóhoz szóló ajánlást követően négy tanulmányt tartalmaz. Ezek sorrendben a következő címet viselik: *A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg; Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése; Vers, kommunikációs-szituáció, interpretáció* s végül: *Kombinatorikus költői nyelvi játékok*.

Az egymással szervesen összefüggő, de különböző hangsúlyokat megvilágító tanulmányok közül az első magvát a szövegkonstrukció (jelkomplexus) összetevőinek feltárása, a másodikét a kommunikációs-szituáció és a deskriptív-explicitív interpretáció releváns tényezőinek elemzése képezi, a harmadikét egy magyar vers analízise által a jelentéskonstruktív elemek kompozíciójával és összefüggőségi relációival kapcsolatos fő kérdések vizsgálata, a negyedikét pedig adott versek kreatív transzformálási lehetőségeinek elemzése alkotja. A tárgyalt kérdésekhez gyakran társulnak értékes didaktikai észrevételek, megjegyzések.

A tanulmányokat különféle irodalmi (költői) szövegekből vett gazdag példaanyag teszi élővé: Lewis Carroll *Alice Csodaországban* és *Alice Tükörországban* című gyermekkönyvéből való (angol és magyar nyelvű) szemelvények, G. Ungaretti *Perghiera (Könyörgés)* és *Canto beduino (Beduin ének)*, Petőfi Sándor *Fa leszek, ha...* című verse, E. Jandl és E. E. Cummings egy-egy – az úgynevezett konkrét költészet körébe sorolható – szövege, M. Basho két haikuja, Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alatt, Kockajáték, Variáció és Négy korál II.* című költeménye, valamint két egysorosa, továbbá Nagy László *Seb a cédruson* című verse.

A tanulmányokhoz alapos (általános jellegű, tájékoztató, tematikus stb.) bibliográfiák csatlakoznak a szövegtan rész- és/vagy további kérdései iránt érdeklődő olvasók számára.

A szövegtan Petőfi S. Jánostól kidolgozott s e tanulmánykötetből kirajzolódó modellje: a szemiotikai textológia (VeSReST = vehiculumstruktúra – relatumstruktúra rövidítéssel jelölhető irányzata) azt a komplex kutatási ágazatot jelöli, amely a szövegek formális, valamint szemantikai és pragmatikai aspektusának vizsgálatára egyaránt kiterjed, s amely napjainkban a multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció általános elméleti keretének kimunkálása irányában fejlődik. A szemiotikai textológia következképpen multi- és interdiszciplináris tudományág.

Kulcsfogalmai (az egyértelmű terminológiai referencia jegyében a szerző szóhasználatát követve): a jelkomplexus (signum verbale), a kommunikációs-szituáció és az interaktív (vagy tranzaktív) interpretáció. Ezek konstruktív tényezői szövegenként természetesen eltérő relevanciával rendelkez(het)nek.

A szemiotikai textológia modelljében a significans – significatum reláció fő összetevői: a vehiculum/vehiculum-imago és a formatio, valamint a sensus és a relatum-imago/relatum.

A szövegfeldolgozás során az interpretátor először a jelkomplexus fizikai manifesztációjával, a vehiculummal kerül kapcsolatba. Ennek primer és szekunder mediális materiái, médiumkonfigurációi a percepció módjától függően különbözőek lehetnek. – Vehiculumelemei alapján e kötet példaanyagának mindegyike verbális objektumnak, szövegnek tekinthető.

A modell különbséget tesz a vehiculum fizikai szemiotikai és nyelvi szemiotikai aspektusa között. Az előbbire a figura, az utóbbira pedig a notatio terminussal utal a szerző. Szövegek jelentésinterpretációjában nemcsak a notationak, hanem a figurának is fontos szerepe lehet. – A *Seb a cédruson* című Nagy László-vers ikonografikus figurája például egy (konvencionálisan esetleg clownhoz, kontextuálisan viszont inkább asszír férfihez hasonló) emberi alak kontúrját mutatja.

Elméleti, kutatás- és oktatásmódszertani szempontból is lényeges a vehiculum és a vehiculum-imago megkülönböztetése. Az interpretátor ugyanis nem a szöveg fizikai manifesztációját, hanem annak benne létrejött mentális képét elemzi. A figura és a notatio disztinkciójának megfelelően a vehiculum-imago(k) is kettős arculatú, nem teoretikus-nyelvi entitás(ok). Egyfelől akusztikus és vizuális, másfelől primer és szekunder imago(k)ról beszélhetünk. – Az *Alice Csodaországban* című Carroll-mű akusztikus fi-

gurájának létrehozását például különböző hosszúságú gondolatjelek, idézőjelbe nem tett kurzív részek stb. befolyásolják.

A vehiculum/vehiculum-imago formális architektonikája és/vagy a rá vonatkozó ismeret: a formatio. Ez az architektonika (verbális mediális materiákról lévén szó) egyrészt lexiko-verbális, másrészt prozodikus (metriko-ritmikai és melodikus) jellegű. Alapelemeit és szintjeit, valamint a szintek elemeit ennek megfelelően külön-külön, de egymásra vetíthetően értelmezi és mutatja be Petőfi S. János. Az alapelemek a lexikai egységek és a szólamvázak, a szintek mikro- és makroarchitektonikusak. A mikroarchitektonikus szint elemei a szóalak(változat)ok és a szólamok, komponensei a lexiko-verbális és a prozódiai közlésegyeségek. A makroarchitektonikus szint elemei az első fokú lexiko-verbális és prozódiai kompozícióegységek, további szintjei pedig ezekből tevődnek össze. – Weöres Sándor VI. egysorosának lexiko-verbális alapeleme például egy összetett szó: *Tojáséj*. G. Ungaretti *Beduin énekének* makroarchitektonikus szintjét az jellemzi, hogy a költemény mindkét versszaka egy-egy első fokú lexiko-verbális kompozícióegység (szövegmondat), mikroarchitektonikus szintjét pedig az, hogy a vers első két sora két-két, a többi egy-egy lexiko-verbális közlésegyeségből (egyszerű szövegmondatból) áll. A melodikus organizáció szép példája többek között a *Szán megy el az ablakod alatt* című Weöres-vers zenéje.

A vehiculum/vehiculum-imago formális architektonikájának összefüggőségét, organizációját a kompozicionális és a texturális konnexitás, valamint a teljesség terminusok minősítik. A kompozicionális konnexitás hordozói a különféle fonetikai/fonológiai, szintaktikai, metriko-ritmikai és melodikai relációk, a texturális pedig ezek ismétlődőnek tekinthető elemei.

A vehiculum/vehiculum-imago értelem-szemantikai architektonikája: a sensus. Ennek nyelv- és relatumspecifikus aspektusa különíthető el. Az előbbire a sensus designatus, az utóbbira a sensus referens terminus utal. (Ezek semmiképpen sem tekinthetők egymás 'fordításai'-nak.) Mindkét sensustípusnak három összetevőjével számol a szerző.

A sensustípusok összetevői egyrészt a vehiculum, másrészt a relatum függvényében állnak. Közülük a dictum: a fogalmi verbális sensus, az apperceptum: a fogalmi nemverbális (nem teljes mértékben verbalizálható) sensus, az evocatum pedig a nem-fogalmi (fogalmilag nem teljesen kifejezésre juttatható) sensus. – Evocatumot például Weöres Sándor XVI. egysorosához – *Vajúdik a sírásó felesége* – könnyen rendelhetnek azok a nők, akik maguk is vajúdtak.

A sensus designatus és a sensus referens között a kontextualizáció relációja áll fenn. Petőfi S. János megfogalmazásában ez a terminus „(...) arra a műveletre utal, amely a vehiculummal korreszpondáló sensust egy adott kommunikációs-szituációban konkretizálja, azaz egy interpretációként elfogadható világfragmentummal (...) korreszpondáló sensusba 'transzferálja'." (92.) A kontextualizáció a referenciális kifejezésekre és megnyilatkozásokra egyaránt kiterjed. – A *Vajúdik a sírásó felesége* például többféleképpen kontextualizálható, Weöres mikroalkotásaként azonban aligha gondolunk a köznapi kontextualizálási lehetőségekre.

A vehiculum nyelvspecifikus értelem-szemantikai architektonikájának összefüggőségét, organizációját a kompozicionális és a texturális kohézió, valamint a teljesség terminusok minősítik. A kompozicionális kohézió hordozói a nyelvrendszer- és konvenciórendszer-specifikus értelem-szemantikai relációk, a texturális pedig ezek ismétlődőnek tekinthető elemei. – A *Szán megy el az ablakod alatt* című Weöres-vers kohézióját például a *száncsengő* és a *két nagy ló/nyolc patkó* kifejezéseket összekapcsolni képes szemantikai relációk és ismétlődő elemeik biztosítják.

A *relatum*: az interpretátor szerint a szövegben kifejezésre jutó, extratextuális jelöltet konstituáló tényállás-konfiguráció. Mentális képe: a *relatum*-imago. – A *Seb a cédruson* című Nagy László-vershez hozzárendelhető *relatum/relatum-imago* alapelemét például Csontváry Tivadar Magányos cédrus című képének cédrus-sebe képez(het)i.

A *vehiculum* *relatumspecifikus* értelem-szemantikai architektonikájának összefüggőségét, organizációját a koherencia terminus minősíti, az extratextuális *relatum*é pedig a *konstringencia*. A koherencia terminussal „(...) *implicite* egy extralingvisztikai *relatum* (re-)konstruált mentális képére utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan *sensust*, ami lehetővé teszi számára egy interpretációként elfogadható mentális kép (re-)konstruálását, ez a szöveg számára – a (re-)konstruált mentális képre vonatkozóan – koheresnek minősül” (48). A koherenciareláció a *konstringenciareláció*nak textuális megfelelője.

A *formatio* és a *sensustípusok* organizációjának továbbá *relációs* (a 'felszíni' elrendezettséggel *indifferens*), *configurationalis* (a 'felszíni' elrendezettségben *manifesztálódó*) és *inferenciális* (következtetésekben *alapuló*) formáit tartja számon a szerző.

A *significans* és a *significatum* között a *significatio* relációja áll fenn. Az interpretáció talán legjelentősebb, de legmostohábban is kezelt mozzanata Petőfi S. János szerint „(...) a *significatio* hordozóinak és a mindenkori interpretátortól való függőségének *explicit* reprezentálása” (99).

A szemiotikai textológia modelljében a kommunikációs-situáció konstitutív tényezői a következők: az alkotó és a befogadó szerepét játszó kommunikátor; az alkotás és a befogadás ideje és helye; a kommunikatív funkciók konfigurációjának kiválasztására irányuló intenciók; az alkotói és a befogadói ismeretrendszerek, hipotézisek, motivációk és *diszpozíciók*; az alkotás és a befogadás folyamatának *iniciáló* eleme (egy *relatum-imago*, illetőleg a *vehiculum*); a nyelvi objektumok; végül az alkotó és a befogadó között közvetítő csatorna.

Felvázolva az interpretáció lehetséges objektumait és típusait is, Petőfi S. János a *jelkomplexus* és a kommunikációs-situáció itt inkább csak jelzett tényezőiből építi fel, és foglalja szemléletes, áttekinthető ábrákba az első fokú és a második fokú (figuratív, szimbolikus) *deszkriptív-explikatív* szemantikai interpretáció sémáját, illetőleg mutatja be a rendszer működését.

Szimbolikus szemantikai interpretációra akkor kerül sor, ha a befogadó a kontextualizációt első fokon nem tudja kielégítően elvégezni, és/vagy akkor, ha egy sikeres első fokú interpretáció ellenére is arra a következtetésre jut, hogy a szöveget szimbolikus is szükséges interpretálnia. – Lewis Carroll gyermekkönyve például (a befogadó világra vonatkozó ismereteitől függően) lehet csupán egy fiktív álom leírása, de értelmezhető a Viktória királynő korabeli Anglia karikatúrájaként is. Szimbolikus interpretációra az utóbbi esetben kerül sor. De szimbolikus *transzláció* alkalmazásával interpretálhatjuk, mondjuk, a japán haikukat is.

A *deszkriptív-explikatív* interpretáció vázolt sémája egy szöveg költőiségét természetesen nem magyarázhatja. Ehhez, miként a szerző figyelmeztet rá, *evaluatív* interpretációt is végre kell hajtani. (A szemiotikai textológia terminusaira vonatkozóan lásd még Vass László: Terminológiai szótár a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához, in: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, Szeged, 1990. 85–115.)

Zárt, kombinatorikus kompozicionális organizációval és minimális lexikai materiá-
val rendelkező költői alkotások jó lehetőséget adnak játékos, kreatív megközelítésük-
re, illetőleg *transzformálásukra*. Az ilyen megközelítésnek természetesen nem az a cél-

ja, hogy „(...) a tanulókat költői művek létrehozására serkentse, hanem az, hogy fokozza érzékenységüket a nyelv használata iránt, hogy aktív tevékenység révén ismertesse meg velük (növelje bennük) az olvasás örömeit” (160).

A kötet záró tanulmánya, a *Kombinatorikus költői nyelvi játékok a Kockajáték, a Variáció és a Négy korál II.* című Weöres-vers kompozicionális elemzésével kreatív transzformálásuk néhány aspektusát vizsgálja. Ezek az aspektusok elsősorban a signifikans kompozicionális organizációjának kompozíciótartó, másodsorban lexikai materiájának transzformációiban állnak. A transzformációk köre azonban, miként Petőfi S. János utal rá, és néhány példával szemlélteti is, természetesen tetszőlegesen bővíthető.

A formális organizáció transzformációja lényegileg kombinatorikus műveletek végrehajtásából áll, ilyenformán szabályokkal jól vezérelhető, a lexikai materiáé azonban nemigen foglalható szabályokba.

A formális organizáció átalakításának három egyszerű és négy komplex lehetőséget különbözteti meg a szerző. Az egyszerű transzformációk egyrészt a versszakok (versen belüli) lineáris elrendezésére, másrészt a versszakok vizuális organizációjára és/vagy soraik lineáris elrendezésére, harmadrészt a vers egészének vizuális organizációjára irányulhatnak. A komplexek az egyszerűek kombinációiként állíthatók elő.

Tanulmánya tüzetes részében a választott versek formális felépítésének feltárásából, általános kompozíciós elveinek elemzéséből indul ki a szerző. A formális felépítés transzformációtípusait, a variánsok (szintaktikai, valamint permutatív) szabályszerűségeit, eredetihez mért eltéréseit és megfeleléseit, továbbá a lexikai materia transzformációit (a helyettesítés egy-két követelményével) ez után mutatja be, illetőleg vizsgálja.

A tanulmányokat egy beszélgetés követi, melyet E. Benkes Zsuzsa és Horváth Tamás folytatott Petőfi S. Jánossal, végül Bókay Antal személyes hangú és értő utószava zárja a könyvet.

Vass László

Irodalom

Kálmán C. György, *Budapesti Fényvzsemlé*, 3. (1991.) 1. 57–61.